TURKIY TILLAR FRAZEOLOGIK TIZIMIDA MUSHTARAKLIK VA TAFOVUTLAR

Jo'raqulova Ma'mura Shokir qizi
Termiz davlat pedagogika instituti
Tillar fakulteti O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi
4-kurs talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada turkiy tillar frazeologik tizimida uchraydigan mushtaraklik va tafovutlar qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda frazeologik birliklarning shakllanish manbalari, semantik mazmuni, obrazlilik xususiyatlari hamda milliy-madaniy asoslari yoritiladi. Turkiy tillarning umumiy tarixiy ildizga egaligi sababli ko'plab frazeologizmlarda ma'no yaqinligi va tuzilish o'xshashligi kuzatilishi, shu bilan birga har bir xalqning turmush tarzi, urf-odati, dunyoqarashi va madaniy tajribasi ta'sirida ayrim barqaror birikmalarda o'ziga xos farqlar yuzaga kelishi ko'rsatib beriladi. Maqolada o'zbek tili bilan boshqa turkiy tillar materiallari qiyosiy o'rganilib, frazeologik tizimning umumturkiy qatlamlari hamda milliy xususiyatlari aniqlanadi. Tadqiqot natijalari turkiy tillar o'rtasidagi tiliy yaqinlikni chuqurroq anglash, frazeologik birliklarning tarixiy taraqqiyoti va lingvomadaniy mohiyatini ochib berishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: turkiy tillar, frazeologiya, frazeologik birlik, mushtaraklik, tafovut, qiyosiy tahlil, lingvomadaniyat.

Abstract. This article presents a comparative analysis of common features and differences in the phraseological systems of Turkic languages. The study examines the sources of formation of phraseological units, their semantic content, figurative character, and national-cultural foundations. Since Turkic languages

share a common historical origin, many phraseological units demonstrate semantic proximity and structural similarity. At the same time, differences in certain stable expressions emerge under the influence of each people's way of life, customs, worldview, and cultural experience. The article comparatively analyzes materials from the Uzbek language and other Turkic languages, identifying both the common Turkic layer of phraseology and nationally specific features. The results of the study contribute to a deeper understanding of linguistic affinity among Turkic languages and reveal the historical development and linguocultural significance of phraseological units.

Keywords: Turkic languages, phraseology, phraseological unit, commonality, difference, comparative analysis, linguoculture.

Аннотация. В данной статье в сопоставительном аспекте рассматриваются общие черты и различия во фразеологической системе тюркских языков. В исследовании освещаются источники формирования фразеологических единиц, их семантическое содержание, образность, а также национально-культурные основы. Общность исторического происхождения тюркских языков обусловливает семантическую близость и структурное сходство многих фразеологизмов. Вместе с тем под влиянием образа жизни народа, его обычаев, мировоззрения и культурного опыта в устойчивых выражениях проявляются и своеобразные различия. В статье на сопоставительном материале узбекского и других тюркских языков выявляются как общетюркский пласт фразеологии, так и национально-специфические особенности. Результаты исследования способствуют более глубокому пониманию языковой близости тюркских языков, а также

раскрытию исторического развития и лингвокультурной сущности фразеологических единиц.

Ключевые слова: тюркские языки, фразеология, фразеологическая единица, общность, различие, сопоставительный анализ, лингвокультура.

Kirish. Hozirgi tilshunoslikda frazeologiyani qiyosiy va lingvomadaniy yo'nalishda tadqiq etishga qiziqish tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, qarindosh tillar materiallari asosida olib borilgan tahlillar frazeologik birliklarning shakllanish omillari, ma'no taraqqiyoti va obrazlilik xususiyatlarini chuqurroq yoritishga xizmat qiladi. Turkiy tillar doirasida bunday izlanishlar faqat til birliklarini tavsiflash bilangina cheklanmay, balki ularning ortida turgan tarixiy-madaniy qatlamlarni ochib berishi bilan ham ahamiyatlidir. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi turkiy tillar frazeologik tizimida uchraydigan mushtaraklik va tafovutlarni qiyosiy tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot davomida frazeologik birliklarning semantik yaqinligi, struktur xususiyatlari, obrazlilik darajasi hamda milliy-madaniy asoslari ko'rib chiqiladi. Shu orqali turkiy tillar frazeologiyasining umumiy qatlamlari bilan birga, har bir tilga xos bo'lgan individual belgilarni aniqlash ko'zda tutiladi.

Asosiy qism. Til xalqning tarixiy xotirasi, madaniy tajribasi va dunyoqarashini o'zida mujassam etadigan murakkab ijtimoiy hodisadir. Ana shu jihatdan frazeologik birliklar tilning eng mazmunli qatlamlaridan biri sanaladi. Chunki frazeologizmlarda xalqning uzoq asrlar davomida shakllangan turmush tarzi, hayotiy kuzatuvlari, qadriyatlari hamda borliqni idrok etish usuli o'ziga xos tarzda aks etadi. Shu bois frazeologiyani o'rganish nafaqat tilning ichki qonuniyatlarini, balki xalqning milliy tafakkurini anglashda ham muhim manba hisoblanadi. Turkiy tillar geneologik jihatdan bir ildizga mansub bo'lsa-da,

ularning har biri tarixiy taraqqiyot davomida alohida yo‘nalishda rivojlangan. Natijada bu tillarda umumiylik bilan bir qatorda milliy o‘ziga xoslikni aks ettiruvchi til hodisalari ham shakllangan. Frazeologik tizim aynan ana shunday qatlamlardan biri bo‘lib, unda umumturkiy asos bilan birga muayyan xalqning ijtimoiy hayoti, urf-odati, yashash muhiti va madaniy tajribasi o‘z ifodasini topadi. Shuning uchun turkiy tillardagi frazeologik birliklarni qiyosiy o‘rganish ular o‘rtasidagi tarixiy yaqinlikni, semantik mushtaraklikni hamda milliy tafovutlarni aniqlash imkonini beradi. Turkiy tillar frazeologik qatlamidagi mushtaraklik, avvalo, ularning tarixiy ildiz birligidan kelib chiqadi. Qadimgi turkiy yozma yodgorliklarda uchraydigan ayrim barqaror birikmalar bugungi turkiy tillarda ham semantik yadrosini saqlab qolgan. Masalan, Devonu lug‘otit turk asarida insonning hayotdan ko‘z yumishini ifodalovchi obrazli birliklar uchrashi qayd etiladi. Shu asosda o‘zbek tilidagi “ko‘z yumdi”, qozoq tilidagi “көз жұмды”, qirg‘iz tilidagi “көз жумду”, turk tilidagi “gözlerini yummak” kabi iboralar ma’no jihatdan bir-biriga juda yaqin turadi. Bu holat shuni ko‘rsatadiki, turkiy tillarda ayrim frazeologik birliklar asrlar davomida o‘zining asosiy semantik tayanchini yo‘qotmagan. Somatik komponentlar ishtirokidagi frazeologizmlar ham umumturkiy tafakkurning muhim belgilaridan biridir. Tilshunos A.Hojiyev frazeologik birliklarda tana a’zolari ko‘pincha insonning ruhiy holatini ifodalashga xizmat qilishini ta’kidlaydi. Shu nuqtayi nazardan o‘zbek tilidagi “yuragi yorildi” iborasi kuchli qo‘rquv yoki hayajonni bildirsa, turk tilidagi “yüreği ağzına gelmek”, qozoq tilidagi “жүрегі аузына тығылды” birliklari ham mazmunan shu holatga yaqinlashadi. Demak, tashqi obrazlar bir oz farqlansa-da, ichki semantik asosning umumiyligi turkiy xalqlar obrazli tafakkuridagi yaqinlikni ko‘rsatadi. Frazeologik tizimdagi tafovutlar esa, avvalo, milliy madaniyat bilan bog‘liq holda yuzaga

keladi. O'mer Asim Aksoy turk tilidagi iboralarning shakllanishida xalqning kundalik turmushi va etnografik tajribasi muhim omil ekanini ko'rsatadi. O'zbek tilidagi "do'ppisini osmonga otmoq" iborasi nihoyatda xursand bo'lish ma'nosini bildiradi. Turk tilida shunga yaqin ma'no "sevinçten havalara uçmak" tarzida ifodalanadi. Bu misol shuni anglatadiki, ma'no umumiy bo'lsa ham, obrazning tanlanishi xalqning milliy hayot tarzi va madaniy belgilariga bog'liq. Ba'zan bir xil komponentlardan tuzilgan frazeologik birliklar turli tillarda ma'no nozikliklari bilan farqlanadi. O'zbek va turk tillari frazeologiyasiga bag'ishlangan qiyosiy tadqiqotlarda "bosh egmoq" va "baş eğmek" birliklari semantik jihatdan yaqin, ammo qo'llanish kontekstlarida farqli ekani qayd etiladi. O'zbek tilida bu ibora hurmat, itoat yoki ehtirom ma'nolarini bildirishi mumkin bo'lsa, turk tilida ayrim holatlarda unda taslim bo'lish semasi kuchliroq seziladi. Aynan shu jihat qiyosiy frazeologik tadqiqotda eng muhim nuqtalardan biri hisoblanadi, chunki tashqi o'xshashlik doimo to'liq semantik tenglikni anglatmaydi. Tabiat obrazlari bilan bog'liq frazeologik birliklarda ham umumturkiy qatlam aniq seziladi. Turkiy tillar qiyosiga oid tadqiqotlarda "yer bilan yakson qilmoq" tipidagi iboralarning bir necha qardosh tillarda deyarli bir xil shaklda saqlangani ko'rsatiladi. O'zbek tilidagi "yer bilan yakson qilmoq", qozoq tilidagi "жермен-жексен ету", qirg'iz tilidagi "жер менен жексен кылуу" birliklari "butunlay yo'q qilmoq" ma'nosida qo'llanadi. Bu o'xshashlik shuni ko'rsatadiki, tarixiy taraqqiyot jarayonida ayrim frazeologik modellar turkiy tillarda umumiy madaniy xotira sifatida saqlanib qolgan. Turkiy tillar frazeologik tizimini qiyosiy o'rganishda eng muhim masalalardan biri frazeologik birliklarning tarixiy qatlamini aniqlashdir. Qardosh tillar orasidagi yaqinlik, avvalo, alohida birliklarning tashqi o'xshashligida emas, balki ularning ma'no tashkilida va semantik barqarorligida namoyon bo'ladi.

Frazeologik birliklar tilning oddiy lug‘aviy unsurlaridan farqli ravishda uzoq tarixiy davrlar davomida shakllanadi, nutqda tayyor holda qo‘llanadi va ko‘pincha xalqning kollektiv tajribasini o‘zida mujassam etadi. Shuning uchun turkiy tillarda frazeologik qatlamni tadqiq etish faqat til hodisasini emas, balki tarixiy tafakkur davomiyligini ham o‘rganish demakdir. Bu jihatni Shavkat Rahmatullayev frazeologik birliklarning semantik yaxlitligi va turg‘unligi haqida alohida ta’kidlaydi. Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, turkiy tillardagi mushtaraklik ko‘pincha aynan tarixiy semantik yadroning saqlanishi bilan izohlanadi, tashqi shakldagi ayrim o‘zgarishlar esa bu umumiylikni inkor etmaydi. Frazeologik tizimdagi tafovutlar esa turli turkiy xalqlarning alohida tarixiy taraqqiyoti, ijtimoiy muhitining farqlanishi va milliy madaniy tajribasining mustaqil shakllanishi bilan bog‘liqdir. Bir ildizdan chiqqan tillarda vaqt o‘tishi bilan frazeologik fondning bir qismi faol qatlamda saqlanadi, bir qismi esa torayadi, yangilanadi yoki boshqa obrazlar bilan almashinadi. Shu sababli frazeologik birliklarni qiyoslashda faqat lug‘aviy ma’noni emas, balki ularning nutqdagi vazifasi, uslubiy qiymati va madaniy fonini ham hisobga olish zarur. Bu masalaga doir Abdug‘ani Hojiyev frazeologik birliklarning milliy tafakkur bilan chambarchas bog‘liqligini ko‘rsatib, ularning til taraqqiyotida mustaqil semantik birlik sifatida shakllanishini qayd etadi. Aynan shu nuqta turkiy tillar frazeologiyasidagi tafovutlarning tub sababini ochadi: farq ko‘proq ma’noda emas, balki ma’noning madaniy idrok qilinishida yuzaga keladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, biz turkiy tillar frazeologik tizimini o‘rganish jarayonida bu tillar o‘rtasidagi mushtaraklik va tafovutlar tasodifiy emasligiga amin bo‘ldik. Ularning o‘xshash jihatlari umumiy tarixiy ildiz, uzoq davrlar davomida shakllangan madaniy yaqinlik va xalq tafakkuridagi umumiylik

bilan bog'liq ekanligi ayon bo'ldi. Bizningcha, frazeologik birliklar turkiy xalqlarning til boyliginigina emas, balki ularning dunyoqarashi, hayotga munosabati va ma'naviy tajribasini ham o'zida mujassam etadi. Shu bois ayrim frazeologizmlardagi ma'no yaqinligi qardosh xalqlar o'rtasidagi tarixiy aloqalarni ko'rsatsa, ayrim tafovutlar esa har bir xalqning o'ziga xos turmush tarzi, ijtimoiy muhiti va milliy tafakkuri bilan izohlanadi. Turkiy tillar frazeologiyasini qiyosiy jihatdan o'rganish nafaqat til birliklarining umumiy va farqli tomonlarini aniqlashga, balki umumturkiy madaniy merosning mazmunini chuqurroq anglashga ham xizmat qiladi. Shu ma'noda, frazeologik tizimni tadqiq etish turkiy tillarning tarixiy taraqqiyoti, semantik rivoji va milliy o'ziga xosligini yoritishda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdug'ani Hojiyev. O'zbek tili frazeologiyasi asoslari. Toshkent: Fan,1973.
2. A. N. Kononov. Грамматика современного турецкого литературного языка. Москва–Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1956.
3. Mahmud Koshg'ari. Devonu lug'otit turk. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1960.
4. N. M. Shanskiy. Фразеология современного русского языка. Москва: Высшая школа, 1985.
5. Shavkat Rahmatullayev. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. Toshkent: O'qituvchi, 1978.
6. . O'mer Asim Aksoy. Ataso'zleri ve Deyimler So'zlug'u. Istanbul: Inkilap Kitabevi, 1993

7. O'zbekiston Milliy universiteti olimlari. O'zbek tilshunosligining dolzarb masalalari. Toshkent: Universitet, 2018.
8. Turkiy tillarda frazeologik birliklarning qiyosiy tadqiqiga oid ilmiy maqolalar to'plami. Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
9. Sayfullayev, N. (2023). TERMS ARE AN INDIVIDUABLE WEALTH OF OUR LANGUAGE. *Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research*, *10*(10), 168-170.
10. Farida, X., To'xtayeva, D., Murtazayeva, M., & Abdurahmonova, D. (2025). SAB'AI SAYYOR" DOSTONINING BOBLARI BO'YICHA TAVSIFI. Shokh Articles Library, 1(2).